

A „Magyar Október” előzményei

Az 1956 novemberi ellenállási szabadsajtó történetéhez

1982-ben az első szamizdatkiadványomon a lyukas zászlós, Kossuth-címeres embléma mellett az „M. O.”, azaz „Magyar Október” kiadó-elnevezés szerepelt. A névválasztás nem volt véletlen. Előtörténete 26 évvel korábban, most harminc éve kezdődött.

1957-ben a Fővárosi Bíróság 7 év, majd a Legfelső Népbíróság 10 év börtönbüntetésre ítelt. Számos cselekményben találtak bűnösnek: az október 23-i tüntetésben való részvétel, fegyveres harc a Rádiónál, fegyverviselés október 25-én – a statárium idején való első letartóztatásomkor –, különböző szervezetek munkájában való részvétel és egy újságcikk szerzősége október 30 és november 4 között és sok minden egyéb, még közbűntény is, amit nem igen mulasztottak el belevenni az ítéletekbe. A legfőbb vád azonban a szovjet hadsereggel és a Kádár-kormánnyal szemben ellenséges röplapok terjesztése volt. Azért nevezem ezt legfőbb vádnak, mert általános tapasztalat szerint a nyomozati és bírósági elbírálásban mindenekelőtt azt vették figyelembe, hogy november 4-e után miként viszonyultunk az új hatalomhoz.

A röpiratokkal kapcsolatos vádak a szovjet intervenció utáni napokra, a november 4-e és 15-e közti időszakra vonatkoztak. Ekkor működött a „Magyar Október Szabadsajtó” szamizdatkiadó elődje, a „Magyar Október” röplap-szabadsajtó. A nyomozó hatóságok ezernyi oldal jegyzőkönyvet készítettek róla, és sok tárgyalási napon át foglalkozott vele a bíróság is, majd elítélésem után, 1957 októberétől három hónapos pótnyomozást is folytattak ez ügyben. A röplapokkal kapcsolatos vallomásaim merőben eltértek a vádhatóság feltételezéseitől, s habár a tárgya-

lóterem plafonja repedezett, oly kevés igazság volt abban, amit mondtam, ellenbizonyítékokat mégsem sikerült találniuk. 30 év után, most először mondom el azt, ami valójában történt.

Kezdjük azzal, hogy mit tudtak a nyomozók, mit tudott a bíróság. Kezükben volt az az anyag, amit november 15-én éjjel foglaltak le nálam házkutatás során, vagyis több ezer röpirat, stencilek, kéziratok, kb. 2000 üres papírlap és három írógép. Szakértő bizonyította, hogy a röplapok szövegét a nálam lefoglalt írógépekkel írták stencilre. Volt néhány tanúvallomás is arról, hogy sokszorosítással foglalkoztam. Más bizonyítékkal nem rendelkeztek, sokszorosítógépet nem találtak.

Tagadtam azt a vádat, hogy a röpiratokat én készítettem volna. Tagadtam önvédelemből – úgy gondoltam erősen súlyosbítaná a helyzetemet –, de tagadtam azért is, mert ha a sokszorosítást elismerem, barátaimat is el kellett volna árulnom. Így csak annyit ismertem be, hogy a nálam talált röplapok példányait az utcán terjesztettem.

Az írógép-szakértő véleményével szemben és a lefoglalt nagy mennyiségű röpirattal mint bizonyítékkal szemben nem volt könnyű a feladat. Igyekeztem vallomásomat minél egyszerűbbé és kevésbé megcáfolhatóvá tenni. Olyan egyszerűvé, hogy akárhányszor kell elmondanom, ne zavarodhassak bele. Történetem ennyiből állt: november 1-én vagy 2-án a Forradalmi Diákbizottságban, a Bölcsészkaron megismerkedtem egy Laci nevű, hozzám hasonló korú, vagyis 24 év körüli fiatalemberrel, akivel összebarátkoztunk. Vezetéknevét nem tudom. Lacival november 5-én véletlenül összetalálkoztam a Bajcsy-Zsilinszky úton, és hamarosan kiderült, hogy egyformán vélekedünk a szovjet megszállásról és a Kádár-kormányról. Laci elmondta, hogy a zűrzavarban szerzett egy sokszorosítógépet, stencilje is van, de nincs írógépe. Megbeszéltük, hogy másnapra hozok neki írógépet. Így is történt. Lacival majd minden nap találkoztunk, adott nekem az általa készített röplapokból – ezeknek nagy részét az utcán kiragasztottam, szétszórtam –, én pedig később kicseréltem a gépet egy másik, majd egy harmadik írógépre. Pontosán kellett tudnom, hogy mikor melyik írógép volt „Laci”-nál, mert a röpiratok más és más gépekkel készültek – a történetet ehhez kellett igazítanom. Meg kellett magyaráznom a nálam talált stencilek, kéziratok, üres papírok származását is. Azt mondtam, hogy a

letartóztatásom napján, november 15-én Lacitól visszakaptam az utolsó írógépet is, mert közben szerzett egyet, és ugyanakkor adott nekem egy nagy csomagot, kérve, hogy őrizzem meg azt a következő találkozásig, mert ő olyan helyre megy most, ahol megmotozhatják. Ebben a csomagban voltak a stencilek, üres papírok és kéziratok, de én ezt nem tudtam egészen a házkutatásig.

„Laci” – akiről pontos személyleírást adtam – természetesen soha nem létezett. Az oroszok még félig-meddig talán hittek a történetben, mindenképp szembesítettek velem egy csomó Laci – eredménytelenül –, a magyar nyomozók azonban semmilyen hitelt nem adtak szavamnak. Igaz, nem is törekedtem erre. Amikor Kicska hadnagy, a kihallgatóm már nagyon sokszor ismételte, hogy hazudok, akkor egyszer azt találtam válaszolni neki, hogy miért ne hazudnék, nem engem fizetnek a nyomozás munkájáért. Ez már 57 márciusában történt. (Később két tanú jelenlétében megpróbálta megisméltetni velem, amit mondtam, de nem sikerült visszaemlékezniem a korábbi kihallgatáson történetekre.)

Vallomásomat végig fenntartottam, soha semmilyen önellentmondásba nem keveredtem. Az ítéletben a bíróság kénytelen volt kimondani, hogy a sokszorosítás vádját nem lehetett bizonyítani. Más kérdés, hogy javítottam-e helyzetemen ezzel. A 10 évbe belefért volna a sokszorosítás is. Barátaim viszont egyelőre mindenképp szabadlábban maradtak.

De mi történt valójában? Térjünk vissza november 4-re, amikor sok más honfitársammal együtt arra ébredtem, hogy lövik szét megint a várost. Az ég ki-kivilágosodott. A rádióban Nagy Imre beszélt: A szovjet csapatok megtámadták Budapestet és többi nagyvárosunkat. A Parlament közelében laktam – reggel 8 óra tájban láttam, amint az Arany János utcán hosszú sorokban vonulnak szovjet tankok és páncélautók az Országház felé. A szünet nélküli ágyúdörgésben elmentem az egyik bizottságba, ahol előző nap jártam. Az „Országos Nemzeti Bizottság” vezetője hivatalosan talán Benjámin László volt, gyakorlatilag azonban Kuczka Péter, és a Hazafias Népfrent székházában működött, a Belgrád rakparton. Teljes zűrzavart találtam, a vezetők sehol, néhány fiatalabb ismerősömet láttam csak: Teljesen tanácstalanok voltak. Egy velem egykorú fiatalember – akinek testvére pár nappal

korábban esett el az oroszok elleni harcban — puskával és benzines palackkal akart az orosz tankokra támadni. Lefogták, és mint később hallottam, a Veres Pálné utcai diákszálláson egy szobába zárták, nehogy „öngyilkosságot” kövessen el. A fiút Taraszovics Sándornak hívták, Nyíregyházáról küldték Nagy Imréhez pár nappal korábban. A telefon folyton csengett, vidékről hívták a bizottságot, tanácsot kérni. Kuczka korábbi titkárnője, E. — akiről később még lesz szó — ezt ismételte: „Felesleges harcba nem bocsátkozni. Fegyvert, embereket megőrizni.” Hazamentem.

Lehet, hogy a Taraszovics-eset másnap történt. Már nem tudom, összefolynak bennem az események. Annyi bizonyos, hogy másnap reggel ismét odamentem, és éppoly zűrzavart találtam. Délutánra azonban már minden csendes volt, senki nem tartózkodott az épületben, kivéve egy idős portást. Ez alkalommal már meghatározott céllal mentünk hárman, Lipták Tamás matematikus barátom, a korábban említett E. és én. Célunk a Hazafias Népfront sokszorosítógépének megszerzése volt — emlékeztem, hogy melyik helyiségben tartják. A portás zavarodott volt, nem tudta, mivel hoz bajt a fejére — ha engedi elvinni a gépet, vagy ha nem. Különböző papírokat mutattunk, de főként határozott fellépésünk segített. A stencilgépet egy hátizsákban vittem haza, bár kilógott belőle és nagy súlya miatt sokszor kellett letenni a földre, miközben újra és újra orosz páncélosok robogtak el mellettünk. Az út nagyon hosszúnak tűnt a Szabadság híd és a Lánchíd között. E. zokogott: „Gyurikám, érdemes még bármit csinálni? Vége az életünknek, vége a hazánknak!”

Szóval a sokszorosítógépet hazavittem, de nem sokáig tartottam a lakásunkban. A szovjet megszállással azonnal visszajött a korábbi paranoid félelem a feljelentéstől, a házkutatástól. (Ez nem is volt indokolatlan, a házkutatás alig tíz nappal később meg is érkezett.) Átgondoltam, kinél lehetne a házban elhelyezni a gépet. A múlt század hatvanas éveiben épült nagy neoklasszicista bérházban laktam — hatalmas pincék, padlások, három emelet körfolyosókkal. Egy szerszámlakatos foglalkozású húsz év körüli fiúval állapotam meg végül: a földszinten lakott és egy barkácsműhelynek használt kis különálló sufnival is rendelkezett: itt helyeztük el a gépet és néhány más tárgyat, így féltve őrzött pisztolyomat (ha ezt megtalálják tíz nappal később, akkor aligha

írhatnám most ezt a visszaemlékezést). A gép tehát már november 5-én ide került, és még aznap elkezdünk dolgozni vele.

A többszám magyarázatra szorul. Sokan laktunk akkor ebben a szüleim által bérelt lakásban, a Nádor utca – mai München Ferenc utca – 19-ben, a második emeleten. Ott volt mindenekelőtt apám, anyám, akkori feleségem – Vera –, és természetesen én is. Ott volt aztán Lipták Tamás barátom, aki Óbudán lakott, de 4-én bennrekedt a városban. Ott volt Tamás felesége: ekkor engedték ki a kórházból, ahol korábban mandulaműtéttel feküdt. Ott volt Oltványi Ambrus barátom, akit immár másodszor (először 45-ben) lőtték ki az oroszok a Dunára néző Vigadó téri (akkor Molotov téri) lakásából. Aztán vendégünk volt már egy hete Dr. Beér János is, az államjog professzora, egy nagyon távoli rokonunk – anyám másodunokatestvérének első férje –, régi pártfunkcionárius, aki a Belügy elnöki osztályát vezette néhány évvel korábban és állítólag szerepe volt a kitelepítések szervezésében. Október végén mindenesetre megijedt, nálunk kért menedéket, majd november 4-e után is maradt. Sok időt töltöttek ott más barátaim, mindenekelőtt Zádor Pali, egy korábbi osztálytársam egyetemista öccse. Szóval voltunk elegendően. Olykor-olykor Miklós bátyám is megjelent, bár ő Budán lakott.

Tanácskozást tartottunk. Beér Hanzitól sem féltünk; úgy tűnt, mindenben rokonszenvezik velünk, sőt az elkövetkező napokban híreket szállított az újjáalakult pártból. Volt két írógépünk: egyik apámé volt, a másikat pedig Lipták hozta a Matematikai Intézettől. (Később harmadikat is szereztünk Nágel Gyula nevű barátunktól.) Némi stencilt és papírt a géppel együtt elhoztunk a Hazafias Népfronttól, de jelentős mennyiségű utánpótlásra volt még szükség. Az ellátás megszervezését Lipták Tamás és Zádor Pali vállalta. Abban nem volt vita, hogy röplapjainkban el fogjuk ítélni a szovjet megszállást és az országra kényszerített törvénytelen kormányt, és arról sem, hogy sztrájkfelhívásokat bocsátunk ki, de a fegyveres harchoz való viszonyulásban megoszlottak a vélemények. Végül abban maradtunk, hogy fegyveres ellenállásra senkit nem szólítunk fel, de a szabadságharcosok még mindig tartó hősiek helytállásáról írni fogunk. Úgy gondoltuk, hogy éjjel sokszorosítunk, nappal terjesztjük az elkészült röpiratokat és írjuk az újakat – az alvást váltóműszakosra terveztük.

Tíz napig készítettük és terjesztettük a röpiratokat, szám sze-

rint kb. 20 félért, egyenként 500–1000 példányban. Egy részük sztrájkra hívott fel – mutassuk meg ország-világnak, hogy nem ismerjük el a bábkormányt és egységesen állunk szemben az idegen leigázással. (Az egyik ilyen röplapunkat Angyal Pistáék változatlan szöveggel újrászkoszorosították. Angyal tanú volt a tárgyalásomon, de nem mondta meg, ki küldte neki az eredeti szöveget.) Voltak politikai nézeteinket kifejtő röpiratok – ezekben leszögeztük, hogy a szocializmus hívei vagyunk, szemben a megszállók fasiszta gyakorlatával. Az egyik röplap – „Politikai ABC” volt a címe – azzal kezdődött, hogy a magyar nép a Horthy- és a Rákosi-rendszerben már megszokta, hogy politikusainak minden szava hazugság, de a Kádár–Münnich-kormánynak sikerült túltennie elődein. Ezután a „Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány” nevet vizsgáltuk. Magyar? Szovjet tankok hozták nyakunkra. Forradalmi? Annyi közük van a forradalomhoz, hogy vérbefojtották. Munkás–paraszt? A munkás és paraszt fiatalokat tízezerrel gyilkolják le. Kormány? A kereket Moszkvában forgatják.

A szövegszerkesztés teljesen kollektívan történt. Mindenki hozzászólt, és a végső szöveget együtt alakítottuk ki. Készítettünk egy újságot is, két oldalra betördelve, „Szabadságharc” címmel. Ez több – egymástól vonallal elválasztott – kis cikkből állt. Ez esetben az egyes cikkeket más és más írta. Az egyik kis cikk arról szólt, hogy helyes-e feltörni az élelmiszerüzleteket. Azt tanácsoltuk, hogy a környéken lakók közössége kollektívan nyissa fel az ilyen boltokat, és az ennivalót osszák szét a lakosság körében. Egy másik cikk azt fejtegette, hogy ezekben a napokban nem számít, hogy valaki kommunista-e, vagy sem, együtt kell küzdenünk a magyar szabadságért és függetlenségért. Ezt Beér János írta.

Illyés Gyula „Egy mondat a zsarnokságról” c. versének stencilre gépelése közben az egyik írógép felmondta a szolgálatot, a leírást másikkal kellett folytatni. Később, vallomásom kialakításakor erre is tekintettel kellett lennem.

Igyekeztünk informatív szövegeket is sokszorosítani. Már a szovjet megszállás első napjaiban Münnich Ferenc – a fegyveres erők minisztere – parancsot adott, hogy minden katonatisztnak alá kell írnia egy ún. „Tiszti nyilatkozat”-ot. Ez azt tartalmazta, hogy az aláíró elítéli az ellenforradalmat, kijelenti, hogy nem vett

részt semmilyen ellenforradalmi cselekményben, egyetért a Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány megalakulásával és helyesli a szovjet csapatok behívását. Mármost sikerült megszerez-nünk ennek a rendelkezésnek a titkos végrehajtási utasítását is, és mindkettőt nyilvánosságra hoztuk. Ennek jelentősége egyrészt abban állt, hogy megmutatta, a kormány valójában ellenforradalomnak tekinti az elmúlt hetek eseményeit, jóllehet ebben az időben még hivatalosan elismerte a forradalmat, abból származtatta magát és csak az „ellenforradalmi torzulásokat” ítélte el. Másrészt kiderült a végrehajtási utasításból, hogy aki nem írja alá a nyilatkozatot, azt azonnal el kell bocsátani a honvédségtől és eljárást kell indítani ellene, de aki aláírja, annak ügyeit is ki kell vizsgálni: meg kell állapítani, hogy igazat mondott-e, nem vett-e részt az ellenforradalomban. Mindez előre vetette a letartóztatások és perek árnyékát. Az utolsó – már november 15-én készült – röpiratunk egyébként „Elhurcolják fiainkat” címmel a magyar fiatalok Szovjetunióba deportálásáról és a letartóztatásokról szólt. Felhívtuk a lakosságot, hogy akadályozza meg az elhurcolásokat. (Sajnos mi magunk sem tudtuk megakadályozni, már aznap este sem.)

A röpiratokat „Magyar Október”, „Harcoló ifjúság” és „Továbbharcoló ifjúság” aláírással láttuk el. Kivétel volt a „Szabadságharc” című újság, amelynek „impreszumába” a Népszabadság példáját követve ezt írtuk: „Szerkeszti: A szerkesztőbizottság.” Ami egyébiránt igaz volt.

Később a börtönben sokat töprengtem azon, hogy vajon volt-e haszna ezeknek a röpiratoknak. Végülis azt hiszem, igen. Igyekezünk tájékoztatást és tanácsokat adni. Az emberek szerettek érte. Az utcán sokféleképpen terjesztettük őket – kiragasztottunk házakra, fákra, osztogattunk kézbeadva, behajítottunk kapuk alá, sorbanállók mellett elhaladva feldobtunk egy-egy köteget a levegőbe, az emberek elkapkodták és csodálkozva néztek a magasba, honnan szállnak alá –, ez volt a legromantikusabb része tevékenységünknek. Egyszer a Gorkij fasorban, a szovjet követség előtt osztogattam a röpiratokat, a járókelők azt hitték, az oroszokat szolgáljuk, le akartak köpni és csak hosszas rábeszélés után vették át vonakodva a röplapokat, de azután visszajöttek, ölelgettek és kérdezték, hol vagyunk, kitartunk-e még, van-e remény. Ilyenkor kicsit szégyelltem magam, nem tudtam mit mond-

ják. De azért azt hiszem, ezek az írások lelkileg segítettek valamit.

Mégis, tudom, sok újat nem sikerült mondanunk. Két fontos kérdés volt, ami akkor mindenkit foglalkoztatott, és ezekre nem tudtunk, nem is próbáltunk választ adni. Az egyik kérdés: menni vagy maradni. Százezrek, talán milliók töprengtek ezen. Mi magunk sem tudtuk a választ. Volt egy vitám Zádor Palival. Én azt mondtam, menni kell, mert lecsuknak, felakasztnak. Pali azt mondta, nem szabad disszidálni, csinálni kell valamit. Én maradtam, ő három nappal később elment. Ha kimondjuk a röpiratokban, hogy akinek komoly félnivalója van, az ne higgyen a kormány ígéreteinek, hanem induljon el, akkor talán kevesebben kerültek volna börtönbe, kötéltre.

A másik kérdés az lett volna: Mit tegyen az, aki marad? Mit tegyen akkor, ha a megszállás állandósul, a hatalom stabilizálódik, ha segítséget sehonnan nem kapunk? Ha a határ lezárul és a börtönök megtelnek? Nem tudtuk a választ. Nem akartunk erre a lehetőségre gondolni. Nem mondtunk semmit. Mint ahogyan a többi röpiratok százezrei sem beszéltek róla. Igaz: harminc év telt el azóta, és a választ ma sem tudom.

De hadd térjek vissza a sokszorosításra. Volt három „alvállalkozói megbízásunk”: mindhármát teljesítettük. Az egyik megbízás az Írószövetségtől érkezett. E.-től megtudták, hogy van stencilgépem, és üzeneteket küldtek, hogy adjam át az Írószövetségnek, mert nekik nagyobb szükségük van rá. A kérés teljesítését megtagadtam. Én hoztam a gépet november 5-én aknatűzben a hátamon, én rejtettem el, ők miért hagyták a sajátjukat elkobozni? Elvállaltam viszont, hogy november 12-i „Kiáltvány”-ukat lesokszorosítom. Ezt meg is tettem, még hozzá kétszer is, mert az első adag 1000 példányát gyorsan szétosztották. Magam is terjesztettem ezt a Kiáltványt. Tisztességes, szép szöveg volt, de úgy tűnt, hogy az emberek kissé lagymatagnak érezték az akkori lelkiállapotukban. A másik megbízás Gyurkó Lászlótól jött, telefonon (!). Gyurkót nem ismertem, ő se engem, de arra kért, hogy egy orosz nyelvű felhívást – amelyben kéri a szovjet katonákat, hogy ne lőjenek a magyarokra – sokszorosítsak le számára. A stencilt elküldi lakásomra és 1000 példányt kér. A stencil el is jutott (nem én vettem át) és a kért mennyiséget is megkapta megbízottja, aki egy utcasarkon várt a megbeszél jellel, bal kezében egy hosszában összehajtott aznapi Népszabadsággal. (Ennek a

„bérmunkának” később szomorú következményei lettek számomra.) A harmadik megbízás volt a legfontosabb. Bátyám – Krassó Miklós – még október végén elment Újpestre, ahol beválasztották az épp akkor alakuló Forradalmi Bizottságba. November 12-én Miklós (Zádor Palival együtt) újra ellátogatott az újpesti volt tanácsházba, ahol furcsa állapotokat talált. Az egyik szobában a Forradalmi Bizottság ülésezett, a másikban pedig a IV. kerületi Tanács korábbi vezetősége, amely november 4-e után előszivárgott az óvóhelyekről. Olykor átmentek egymáshoz veszekedni, de egyéb érdemleges nem történt. A Forradalmi Bizottság ülésén bátyám azt javasolta, hogy hívják össze a budapesti gyárak képviselőit közös, központi munkástanács megalakítása céljából. Tudta, hogy van sokszorosítógépem, és elvállalta, hogy másnapra elkészül és a gyárakba kikerül az a felhívás, amelynek szövegét azonnal meg is fogalmazták. Ez arra szólította fel a budapesti gyárak munkásait, hogy képviselőiket másnap, 13-án délután 1 órára küldjék el Újpestre, a Városháza épületébe, a Budapesti Munkástanács megalakításához. Ezt a felhívást még 12-én éjjel lesokszorosítottuk, és 13-án délelőtt diákok vitték ki a gyárakba; a terjesztést Zádor Pali szervezte. (Az Újpesti Forradalmi Bizottság tagjait a november 12-éről 13-ára virradó éjjelen KGB egységek letartóztatták, az épületet pedig szovjet tankok vették körül. A gyárak délben odaérkezett képviselői mégis megtartották gyűlésüket. Az Egyesült Izzóban alakult meg a Nagybudapesti Központi Munkástanács, amely aztán 15-én átköltözött a Budapesti Közlekedési Vállalat székházába, az Akácfa utcába.)

November 15-én, csütörtökön délután egy ismerősömnél újságkiadást tervezgettünk. Hirtelen órára néztem. Öt perc hiányzott a kijárási tilalom kezdetéig. A lakás gazdája, D., rábeszélte, hogy töltsen nála az éjszakát, de én elindultam – gondoltam, néhány percből még nem lehet nagyobb baj: majd csak kimagyarázom magamat, ha járőrökkel találkozom. Az utcán nem is történt semmi, mégis másképpen alakul az egész életem, ha hallgatók D. tanácsára és nem megyek akkor haza. Mert alig néhány óra múltán, éjjel 11-kor hosszú, erőszakos csengetés hallatszott – nem volt kétséges, kik a látogatók. Igyekeztem néhány pillanat alatt – amíg Vera kiment ajtót nyitni – mindent „eltüntetni”. Tele lett a kályha, az ágyneműtartó és a polcok a könyvek mö-

gött, de jutott belőle a takaró alá is, az ágyba. Mire kiértem az előszobába, már ott állt egy pufajkás – a karhatalmistákat nevezték így akkoriban, a „karhatalmi ezred” főleg letartóztatásokkal foglalkozó tagjai csaknem kizárólag volt ávósokból toborzódtak –, és rám szegezte puskáját. Az előszoba-ajtóban, ugyancsak fegyverrel, két másik pufajkás állott, és jutott belőlük a ház udvari folyosójára is. A fal felé kellett fordulnom, miközben elszántan rontottak be a lakásba, mintha állig felfegyverzett erődöt ostromolnának meg.

Később a helyzet békésebb lett. Érkezett néhány orosz katona egy tiszttel, aki leült és apámmal próbált társalogni, miközben a többi – magyar és orosz – egyenruhás a lakás feldúlásán fáradozott. A házkutatás nem volt eredménytelen. Ahova nyúltak, röpiratokat találtak; magam is meglepődtem, amikor kiderült, hogy apám és anyám – egymástól függetlenül – ugyancsak elrejtett illegális sajtótermékeket könyvek, illetve fehérneműk közé. Már mi is majdnem szabadon járkhattunk a lakásban – el is szemtelenedtem és követeltem a lefoglalt tárgyak egyenkénti leszámolását, többek közt az üres papírlapokét is, melyek száma mintegy kétezerre rúgott. Kívánságom szerint történt minden, több példányos, hosszú jegyzőkönyv készült tételek százaival, az eljárás egyetlen szépséghibájának legfeljebb azt lehet felróni, hogy a jegyzőkönyv minden egyes példányát magukkal vitték a katonák, amikor reggel 5 óra után hatalmas rakománnyal és négyünk nem önkéntes kíséretében eltávoztak. Aggódó szüleimnek az orosz tiszt nyájas mosollyal mondotta, hogy másnapra mind otthon leszünk. Feleségemet, Oltványi Ambrust, Lipták Tamást és engem vittek magukkal.

A nyájas mosolyok megszűntek már a lépcsőházban. Taszigálni kezdtek, a ház előtt pedig beültettek az ott várakozó orosz páncélautóba és közölték, hogy azonnal ránk lőnek, ha szökést kísérelnénk meg, de akkor is, ha beszélgetni próbálunk. Először az V. kerületi rendőrség közeli őrszobájára vittek a Vadász utcába – itt kaptam az első pofont egy magyar rendőrőrmestertől –, majd néhány órára cellákban helyeztek el, egymástól elválasztva. Utunk következő állomása reggel 10 óra tájban a Beloianisz utca volt, ahol feltételezésem szerint az V. kerületi szovjet parancsnokság fészkelte be magát egy teljes épületbe. A házkutatáskor lefoglalt rakományt orosz katonák hozták utánunk – magyart ekkor

már egyáltalában nem láttunk. Az oroszok kihallgattak, neveket, neveket és megint csak neveket akartak megtudni. Délután ismét tovább vittek, ezúttal az Ajtósi Dürer soron kötöttünk ki; úgy tűnt, hogy ez már a szovjet városparancsnokság. Közben sikerült néhány szót váltanunk egymással, és megegyeztünk, hogy a többiek semmiről nem tudnak semmit, én fogom „elvinni a balhét” (igaz, ekkor még nem ismertem ezt a kifejezést, de később annál többször hallottam).

Az ember soha nem tudhatja, mi mire lehet jó. Ha többen vagyunk az ügyben, szervezkedés vezetésének vádjá alapján halálos ítéletet is kaphattam volna. De azt sem tudhatjuk, milyen előnyei lehetnek annak, ha értünk a telefonközpont-kezeléshez. A városparancsnokság nagy épületkomplexumában ugyanis az oroszok első kérdése az volt, hogy ért-e valaki közülünk ehhez a szakmához. Én csalódottabb voltam, mint ők, amikor nemleges választ kellett adnunk. Lehallgathattuk volna minden beszélgetésüket (persze csak akkor, ha még oroszul is tudunk).

Ismét kihallgatások következtek. Be kellett számolnom – tolmács útján – minden percemről október 23-tól kezdve. Nehéz volt, mert az október 25-től 30-ig terjedő időszakról – amikor a Gyorskocsi utcai börtön foglya voltam – nem akartam beszélni: netán az akkor elmaradt statáriumot eszükbe jut utólag alkalmazni. Nem volt azonban könnyű hat napot kitölteni meg nem történt eseményekkel. Ezután megint neveket követeltek: ki szervezte az ellenforradalmat, kik harcoltak, kik irányítottak. Soroltam néhány ismert nevet – Kádár Jánost, Tildy Zoltánt, Nagy Imrét, Dudás Józsefet, csak úgy, találomra. Szemük se rebent, most a lakcímüket követelték. Végül hosszasan időztek tőlem elkobzott aktfényképeknél – itt is neveket és címeket akartak kapni, de feltehetőleg az előzőtől eltérő célokkal.

Több kihallgatás után másnap, 17-én délután került sor a döntő beszélgetésre. Egyenként vittek kihallgatásra egy szovjet ezredeshez, aki tolmács segítségével politikai nézeteimről faggatott és arról, hogy mi volt a célom a röplapokkal. Könnyen meglehet, hogy hazaengedtek volna, ha azt felelem, hogy az utcán kaptam, de hazavitem megsemmisíteni őket, mert nem engedhettem a felszabadító szovjet elvtársak becsmélését (ekkor még nem volt írógép-szakértői vizsgálat). Én azonban „forrófejű” voltam; úgy éreztem, kell lennie valakinek, aki az igazi véleményét vágja a

szemükbe. (Később a börtönben meggyőződtem róla, hogy sokan, nagyon sokan cselekedtek ugyanígy – és ez nem ritkán az életükbe került.) Válaszaim hallatán az ezredes egyre inkább elkomorodott. Végül ezt kérdezte: „Hát nem a szovjet hadsereg szabadította fel Önöket 45-ben a nácik gyilkos uralma alól?” A válasz sorsdöntő volt. „Nekem mindegy, hogy nyugatról vagy keletről jönnek-e a fasiszta megszállók” – mondtam. A kihallgatás ezzel véget ért.

Három percet kaptam, hogy elbúcsúzhassak feleségemtől, majd elvittek. Az orosz autó a már ismerős Gyorskocsi utcába szállított, ez a börtön most a KGB kezén volt.

*

Nem kívánnék a börtönben uralkodó állapotokról és kihallgatásaimról sokat beszélni itt. Másfél hónapon keresztül egy szovjet KGB-s ezredes hallgatott ki, soha nem ütött meg, legfeljebb fenyegetett. Olykor mintha némi lelkiismeretfurdalást éreztem volna a hangjában, viselkedésében. Sokszor kérdeztem tőle, milyen minőségben tartanak itt, hadifogolynak tekintenek-e, és ő mindig azt felelte, hogy a Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány letartóztatottja vagyok. Gúnyolódtam e magyar kormány szemmel látható nemzeti hovatarozásán, s ilyenkor közölte, hogy hamarosan átadnak a magyar nyomozó szerveknek, de nem biztos, hogy meg fogom köszönni. Ebben igaza lett.

Tolmácsom a Szovjetunióban született, veterán magyar kommunista szülők gyermekeként; a budapesti Lenin-intézetben tanult. Ha az orosz tiszt kiment, beszélgettünk, adott cigarettát, elmondta, hányan disszidáltak már és figyelmeztetett arra is, hogy cellatársam besúgó, vigyázzak, mit beszélek neki. Egyszer megkérdeztem tőle, meggyőződésből, kényszerből vagy pénzért végzi-e munkáját, és ő azt felelte: „Lehet, hogy mindhárom okból.” Később a börtönben elítéltként láttam viszont: elárulta egy barátjának, hogy letartóztatás fenyegeti, az disszidált, őt pedig államtitok megsértéséért lecsukták.

Már az oroszok sok mindent kinyomoztak. Nem volt túl nehéz, megtalálták újságcikkemet a „Magyar Jövő” című forradalmi lap első és egyben utolsó, november 3-i számában, s ebben írtam

arról is, hogy mit csináltam a forradalom első napjaiban. A röplapok terjesztését elismertem. Vitás pont maradt a röpiratok szerzősége és a sokszorosítás kérdése. A stencilgépet nem sikerült megtalálniuk és a „Lacik”-kal való szembesítések nem vezettek eredményre.

Január elején vették át a magyar hatóságok a börtönt, vagy legalábbis annak azt az emeletét, amelyen én „laktam”. Helyzetünk valóban rosszabbodott, a bánásmód durva lett, többször meg is vertek.

A kihallgatások előlről kezdődtek, mert az orosz nyomozók magukkal vitték az összes jegyzőkönyveket a Szovjetunióba, nem is kerültek többé elő. Eleinte úgy látszott, hogy „izgatás” vádjával fognak többedmagammal elítélni, de aztán a koncepció megváltozott: egyedül kerültem bíróság elé a „népi demokratikus társadalmi rend elleni szervezkedésben való tevékeny részvétel” vádjával, ennek büntetési tétele sokkal magasabb volt. A tárgyaláson a tárgyi bizonyítékok – a lefoglalt röpiratok, stencilek, papírok, kéziratok – mellett az ügyészség tanúvallomásokkal kívánta bizonyítani a vádakat. A röpiratok vonatkozásában tanúként szerepelt egy volt zárkatársam, aki arról számolt be, hogy mit mondtam neki a cellában, valamint tanú volt Gyurkó László és három társa, akikkel együtt akartak korábban bíróság elé állítani. Gyurkóék mindent elmondtak, amit mondhattak: a nyomozókkal való együttműködésük már korábban világossá vált eltüntetett és újrafogalmazott jegyzőkönyvekből, egy hosszú ideig homályos pont magyarázatát nyomozói segédlettel a már disszidált és ki nem hallgatható Taraszovics Sándorra hárították át. Én tagadtam, hogy valaha láttam volna Gyurkóékat vagy hallottam volna róluk: az orosz nyelvű röplap stencilje a Közgazdaságtudományi Egyetem cirill betűs írógépén készült, a nálam lefoglalt gépek latin betűsek voltak. Gyurkó azt mondta, hogy miután közvetítő útján megkapta tőlem a röpiratokat, meggondolta magát, helytelennek érezte terjesztésüket és így mind a négyszáz példányt meg is találták nála házkutatáskor. Minthogy vallomásom szerint nem tudtam az egész ügyről, nem kérdezhettem meg tőle, mit csinált a többi hatszáz példánnyal.

Meghallgatta a bíróság a védelem tanúit is. Köztük szerepelt Dr. Beér János, aki szemrebbenés nélkül állította, hogy a lakás-

ban soha semmilyen röpiratkészítés nem folyt és én szocialista, ha ugyan nem kommunista meggyőződésű vagyok. A „mentő tanúk” nyilatkozatait a bíróság – különféle indokolásokkal – nem vette tekintetbe.

Gyurkóról még valamit. A Gyorskocsi utcai börtönben mindjárt az első napokban „falon keresztül” megismerkedtem a szomszéd zárka lakóival: az oroszok nem sokat törődtek azzal, hogy mit csinálunk, próbálunk-e beszélgetni a „szomszédokkal”. Nos, ebben a zárkában volt elhelyezve egy Kaás Ervin nevű fiatalember, akitől megtudtam, hogy ő november 13-án bukott le röpiratkiragasztás közben. A „Magyar Október” röplapjai voltak nála – bár engem nem ismert –, zsebében viszont Gyurkó László neve és címe. Két nappal később nálam tartottak házkutatást. Gyurkóékat aztán külön tárgyalták, ő néhány hónapos felfüggesztett ítéletet kapott „teljes felderítő vallomásának” és a kormányt támogató „pozitív hangvétellű” cikkeinek figyelembevételével.

Persze más módon is nyomomra juthattak. Sokan tudták, mivel foglalkozunk – ennek jele volt az Írószövetség már említett érdeklődése és megbízása is. Többen láthattak röpiratok terjesztése, ragasztása közben a pesti utcákon is. A házunk egyik lakója hosszan szorongatta a kezemet két nappal a házkutatás előtt, és óvott, hogy vigyázzak, mert lakásunkból este kiszűrődött a sokszorosítógép zaja. Valójában a lakásban nem folyt sokszorosítás, a mákdaráló zaját hallotta.

Engem – mint már említettem – 1957. júniusban 7 év börtönre ítélte a Fővárosi Bíróság B. Tóth Matild tanácsa, és az ítéletet a Legfelső Népbíróság Radó Zoltán tanácsa szeptemberben 10 évre emelte fel. Az utolsó szó jogán arról kezdtem beszélni, hogy a vádirat szerint lefoglaltak nálam egy ellenforradalmi verset és egy géppel írt fasiszta sajtóterméket is. A vers szerzője Illyés Gyula volt, a prózai írásé Howard Fast amerikai kommunista író. „Ha Illyés az ellenforradalmár és Howard Fast a fasiszta, akkor nem kerültem rossz társaságba” – mondtam éppen, amikor a tanácselnök megvonta tőlem a szót. „Büszke leszek a csíkos rabruhára. Éljen a független és szabad Magyarország!” – mondtam még, s bár ez a megnyilatkozás leginkább egy régebbi stílusú szov-

jet film legsematikusabb jeleneteire emlékeztet, ma sem érzek másképpen.

Még néhány szót arról, hogy mi történt a többiekkel és mi történt a stencilgéppel. Három társamat akkor – 1956. november 17-én – az oroszok szabadon engedték. Lipták Tamást azután többször őrizetbe vették, végül 1958-ban letartóztatták és két és fél évre ítélték a sokszorosítógép Mérei Ferencékhez való eljuttatása miatt. 1979 óta Angliában, Cambridge-ben él. Verát néhányszor bevitték a rendőrségre, megverték és állásából elbocsátották. Még börtönben voltam, amikor elváltunk; később feleségül ment egy ismert párthű íróhoz. Oltványi Ambrust kidobták az Irodalomtörténeti Társaságból, haláláig állás nélkül, szabadúszóként élt. Nágel Gyula 1957-ben Birminghambe került, egyetemi előadónak. Zádor Pali két nappal letartóztatásom után bátyámmal együtt elment az országból, ma Amerikában matematikus. Taraszovics Sándorral közel harminc év múltán Washingtonban találkoztam, az egyik egyetemen. Kuczka Péter egy ideig eredeti szakmájában, kőfaragóként dolgozott, majd a sci-fi könyvkiadás magyarországi királya lett. E. talán túlságosan is jól illeszkedett be a megváltozott viszonyokba, ismert kultúrpolitikai funkcionáriussá vált. Gyurkó színházigazgató és országgyűlési képviselő volt hosszú ideig, majd ő lett a Kádár-életrajz írója. Dr. Beér János – a tanácsrendszerről szóló elismert mű szerzője – a Jogi Egyetem nagyrabecsült professzoraként halt meg. Tolmácsom már 1960-ban kiszabadult, kádercsaládba házasodott és bánatosan itta a vodkát Szent István körúti eszpresszóknál. Kihallgatóm, Kicska hadnagy 1964-ben – újabb találkozásunkkor – már őrnagyi rendfokozatot viselt. Angyal Pistát 1958-ban, karácsony napján felakasztották. Bátyám 1985-ben lakástűz áldozata lett Londonban. Ugyanitt, emigrációban követett el öngyilkosságot 25 évvel korábban Pali testvére, Zádor István, aki 1956-ban Szigethy Attila mellett dolgozott Győrött, a Dunántúli Nemzeti Tanácsban.

*

A sokszorosítógépet letartóztatásom után Lipták Tamás átadta azoknak, akik később az utolsó „revizionista per” vádlottjai lettek. Több röpirat készült rajta, az „Új Tükör” mai szerkesztőjé-

nek, Fekete Sándornak „Hungaricus” írói névvel közreadott tanulmánya is. Aztán a gépet elásták, majd egy évvel később – amikor már érezték a letartóztatás veszélyét – darabokra szedték szét és a Dunába dobták. A nyomozók mindent megtudtak, bűvárok keresték a stencilgép maradványait, eredmény nélkül. A vádlottak ítélete ettől nem vált enyhébbé, de én hiába képzeltem évekig, hogy kiszabadulásom után, ha majd egyszer megint eljön az ideje, használni tudom ismét a „Magyar Október” régi sokszorosító-gépet.

(Krassó György, a budapesti demokratikus ellenzék ismert személyisége. 1986 tavasza óta Londonban él.)

Budapesti ellenzéki tanácskozás 1956 értelméről és tanulságairól

Az 1956-os magyar forradalom 30. évfordulója alkalmából – a sokhetes hivatalos „ellenforradalmi” propaganda-kampány után – 1986. december 5–6-án egy budapesti magánlakáson mintegy 70 személy részvételével kétnapos konferenciát tartottak. A nemrég elhunyt Donáth Ferenc által kezdeményezett összejövetelelen történészek, írók, a forradalom egykori részvevői és ifjú ellenzéki értelmiségiek jelentek meg négy nemzedék képviselőiben. Ott volt Újhelyi Szilárd, a Márciusi Front egyik alapítója, Hegedűs András, Magyarország 1955–56-os miniszterelnöke, Rácz Sándor, az egykori Nagybudapesti Központi Munkástanács elnöke és Nagy Elek, a Csepeli Központi Munkástanács elnöke, akiket a fiatalok órákon át cstromoltak kérdéseikkel.

A mindvégig magas színvonalú, tárgyilagos hangnemű tanácskozáson négy előadást vitattak meg: Vásárhelyi Miklós az 1953–54-es első megghiúsított reform-kísérletet elemezte; Széll Jenő és Mécs Imre a forradalom főbb mozzanatait és erőit vizsgálták „felül”- és „alulnézetből”; végül Kis János az 1956–57-es restaurációt tette vizsgálat tárgyává.

A Konferencia teljes anyaga nyomtatásban is megjelenik majd.